

HEINRICH BOLL STIFTUNG
FREIE UNIVERSITÄT BERLIN

✓
108

Η Ελλάδα σε κρίση: προοπτικές στον ευρωπαϊκό δρόμο

Συνέδριο 23-24 Ιανουαρίου 2012
Heinrich BOLL Stiftung, Schumannstr. 8, 10117 Berlin

A. Ο χαρακτήρας της κρίσης

Ως προς τον χαρακτήρα της κρίσης. Προφανώς υπάρχουν ενδογενείς αιτίες της ελληνικής κρίσης. Η Ελλάδα θα ήταν υποχρεωμένη, έτσι και αλλιώς, να εξισορροπήσει τα δημοσιονομικά της και να αναδιαρθρώσει το οικονομικό της μοντέλο. Οι διαστάσεις όμως που πήρε η εθνική κρίση ερμηνεύονται μόνο στο πλαίσιο της κρίσης του παγκόσμιου χρηματιστικού καπιταλισμού και της κρίσης του ευρώ. Δεν έχω να προσθέσω κάτι περισσότερο στα λόγια του Κον Μπεντίτ (ΑΠΕ): «Η ελληνική κρίση είναι ίσως η πιο σκληρή έκφραση της γενικής κρίσης χρέους [...] Το πρόβλημα της Ελλάδας ήταν το σύμπτωμα. Το πραγματικό πρόβλημα είναι ότι το ευρώ χωρίς μια ευρωπαϊκή οικονομική διακυβέρνηση δεν μπορεί να λειτουργήσει. Η Ελλάδα είναι μέρος του προβλήματος, αλλά όχι το πρόβλημα». Πιστεύω ότι στο μέτρο που η ΕΕ, κατανοήσει και αντιμετωπίσει των κρίση ως κοινό πρόβλημα, η Ελλάδα μπορεί να ανασυνταχθεί ώστε να μείνει στην ευρωζώνη.

B. Οι δομικές αιτίες της ελληνικής κρίσης

Οι αιτίες της ελληνικής κρίσης δεν ανάγονται στην ηθική και επομένως δεν βοηθούν έννοιες όπως moral hazard ούτε καταγγελίες για τους «τεμπέληδες» της Ελλάδας ή του Νότου. Η πολιτική κοινωνιολογία και οικονομία μάς είναι χρησιμότερες. Έχουν εξηγήσει πειστικότερα τις ιδιαιτερότητες του λεγόμενου «μεσογειακού μοντέλου καπιταλισμού», τις αδυναμίες, τις δυνατότητες και τους μηχανισμούς ιστορικής εξέλιξης των νοτιοευρωπαϊκών χωρών και της Ελλάδας ανάμεσά τους. Δεν θα σας κουράσω, θυμίζω μόνο ορισμένα πορίσματα που επικεντρώνονται στη σχέση κράτους-κοινωνίας-οικονομίας και ερμηνεύουν σημερινά προβλήματα. (α) Περιορισμένη ικανότητα παραγωγής δημόσιων αγαθών και μακροπρόθεσμων στρατηγικών μέσω της κοινωνικής διαπραγμάτευσης. Δεν διαμορφώνονται ούτε ισχυρές capital coalition, ούτε labor coalition με στρατηγική προοπτική. Αιτία η έντονα κατακερματισμένη δομή της παραγωγής και της απασχόλησης, λίγες μεγάλες επιχειρήσεις μέσα σε ένα πέλαιος πολύ μικρών επιχειρήσεων ή αυτοαπασχολούμενων. Ειδικά στην Ελλάδα, η κυριαρχία της «μικρής κλίμακας», της μικρής ιδιοκτησίας, της αυτοαπασχόλησης και του μικροκαπιταλισμού είναι συντριπτική. (β) Το κράτος και η ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων μέσω της «πολιτικής διαπραγμάτευσης» γίνεται κυρίαρχη. Το ίδιο το κράτος μετατρέπεται σε ένα κατακερματισμένο θεσμικό συνοθύλευμα, κομματικοποιείται και βρίσκεται σε μόνιμη «κρίση ορθολογικότητας» (για να θυμηθούμε τον Όφφε και τον Χάμπερμας). (γ) Το κομματικό σύστημα γίνεται ένα σχετικά αυτόνομο από την

κοινωνία πεδίο σύγκρουσης, γεγονός που διαιωνίζει τα φαινόμενα δημαγωγίας, μαξιμαλισμού και πόλωσης. (δ) Αυτός ο συνδυασμός ενός πολωτικού, λαϊκιστικού κομματικού συστήματος και μιας «μοριακά» κατακερματισμένης κοινωνίας τείνει εγγενώς στη δημοσιονομική αστάθεια προκειμένου να γίνει ευκολότερη η «σύγκρουση για τη διανομή» (distributive conflict). Δεν είναι τυχαίο ότι και στις δύο περιόδους έξαρσης της υπερχρέωσης, δηλαδή τη δεκαετία του '80 και την περίοδο 2007-2010, ο δανεισμός ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος Δημόσιος και όχι ιδιωτικός όπως π.χ. στην Ιρλανδία και την Πορτογαλία. Ειδικά μετά το ευρώ, μοιάζει η Ελλάδα να συμμετέχει στον διεθνή καταμερισμό εργασίας μέσω του κράτους (ομόλογα του δημοσίου).

Γ. Οι πολιτικές αιτίες του εκτροχιασμού

Τα ανωτέρω δεν σημαίνουν ότι οι δημοσιονομικές και οικονομικές ανισορροπίες είναι μοιραίες, ούτε ότι η Ελλάδα είναι καταδικασμένη στην καθυστέρηση. Καταρχάς, η ίδια η κοινωνική δομή, αυτή η κυριαρχία της «μικρής κλίμακας», μπορεί να μην επιτρέπει έναν σε βάθος εκσυγχρονισμό της χώρας ή την αφομοίωση πολύπλοκων οργανωτικών-τεχνολογικών καινοτομιών, έχει όμως μια δική της ζωτικότητα, που προκύπτει από τον δυναμισμό των μικρών ομάδων, των ατόμων, από τη θέληση σημαντικού μέρους της κοινωνίας να παρακολουθήσει (catch up είναι ο κοινωνιολογικός όρος) τις πιο προηγμένες χώρες. Λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας, ιστορικά, αυτό σήμαινε να παρακολουθήσει το εκάστοτε «ευρωπαϊκό πρότυπο». Το λέω αποφθεγματικά και θα επανέλθω αν χρειαστεί: Στη μακρά διάρκεια, πρακτικά από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, η Ελλάδα μπορεί να θεωρηθεί από τους ωφελημένους της νεωτερικότητας (modernity), καθώς κατώρθωσε να κινηθεί από την περιφέρεια προς το κέντρο της Ευρώπης, μέσα από μια διαδικασία που συνάρθρωνε τις εξωτερικές επιδράσεις με τις εσωτερικές δυνατότητες.

Η Ελλάδα μπόρεσε να αξιοποιήσει θετικά αυτό τον συνδυασμό όταν συνέτρεξαν δύο παράγοντες. Ο πρώτος, είναι η μορφή της ώθησης που ερχόταν από το διεθνές / ευρωπαϊκό περιβάλλον. Όταν υπήρξε ένα σαφές zeitgeist, όπως ο εκδημοκρατισμός στη δεκαετία '70 ή το όραμα μιας δημοκρατικής Ε.Ε. μετά τον ψυχρό πόλεμο στη δεκαετία '90, η ελληνική κοινωνία ανταποκρίθηκε. Όπως επίσης όταν η εξωτερική ώθηση πήρε τον χαρακτήρα δημοσιονομικού εξωτερικού καταναγκασμού (external constraint) με τη διαδικασία της ΟΝΕ. Το αντίθετο συνέβη στην πρώτη δεκαετία του ευρώ, όταν ο εξωτερικός καταναγκασμός έγινε εξωτερική επιτρεπτικότητα (permissiveness) για τις νότιες οικονομίες, οι οποίες βρέθηκαν να συμμετέχουν σε ένα πανίσχυρο νόμισμα χωρίς όμως ευρωπαϊκή οικονομική διακυβέρνηση.

Δεύτερος παράγοντας από τον οποίο εξαρτήθηκε η επιτυχής ή όχι αξιοποίηση των διεθνών ωθήσεων ήταν η ποιότητα και η αποτελεσματικότητα της πολιτικής leadership. Ο παράγοντας αυτός είναι καθοριστικός γιατί η «κοινωνία πολιτών» δεν έχει μεγάλες δυνατότητες αυτόνομης ρύθμισης και γιατί ο κυριαρχικός ρόλος του κράτους, το πλειοψηφικό σύστημα (majoritarian system) με υπερεξουσίες του πρωθυπουργού, συνεπάγονται μια διαδικασία

μεταρρυθμίσεων top-down. Άρα η ποιότητα της πολιτικής ηγεσίας έχει δομικά καθοριστική επίδραση.

Η δημοκρατική Ελλάδα (μετά το 1974) συνδύασε άλλοτε επιτυχώς, άλλοτε ανεπιτυχώς αυτούς τους τρεις παράγοντες: όρια και δυνατότητες της κοινωνικής δομής – ώθηση από το διεθνές περιβάλλον – πολιτική ηγεσία. Θέλω να το υπογραμμίσω με έμφαση. Το μέγεθος και η δραματικότητα της σημερινής εθνικής κρίσης δεν ήταν ούτε νομοτελειακή, ούτε αναπόφευκτη. Η Ελλάδα της δημοκρατικής τομής του 1974, του 2000 ή του 2004 οπότε είχε μπει στο ευρώ, δεν προδιέγραφε την Ελλάδα του 2008-10. Η Ελλάδα μετά το 1974 κατέκτησε σταθερούς δημοκρατικούς θεσμούς, κατώρθωσε να ενταχθεί τίμια στην ΟΝΕ. Από την άλλη, δεν μπόρεσε να προφυλάξει τη Δημοκρατία και το Κράτος από τον έντονο λαϊκισμό, ούτε κατάλαβε ότι μετά το ευρώ έπρεπε να αλλάξει ταχύτερα και βαθύτερα. Το 2004, χρονιά μεταξύ άλλων των Ολυμπιακών Αγώνων, η Ελλάδα υμνείτο, το 2010 λοιδορείται. Ίσως η ελληνική πραγματικότητα να βρίσκεται κάπου στη μέση. «Μια ιδιότυπη ευρωπαϊκή κοινωνία», όπως την χαρακτηρίζει ένας φίλος ιστορικός. Ας κρατήσουμε και τα δύο: Ιδιότυπη αλλά ευρωπαϊκή - Ευρωπαϊκή αλλά ιδιότυπη.

Δ. Μπορεί η Ελλάδα να μείνει στο ευρώ: Reasons for hope

Ο κίνδυνος για τις ιδιότυπες περιπτώσεις είναι ότι σε απότομες στροφές της Ιστορίας μπορούν να βρεθούν εκτός οικογενείας – εκτός ευρώ και ΕΕ. Καθημερινά η Ελλάδα δέχεται δεκάδες τέτοιες συμβουλές ή απειλές, και η ανασφάλεια που αυτές προκαλούν κοστίζουν πια όσο και οι δικές μας ολιγωρίες. Ανήκω σε αυτούς που βλέπουν την προοπτική της επιστροφής στη δραχμή με φόβο. Η διαδικασία μετάβασης, αν παρ ελπίδα συμβεί, θα είναι μακρά και δραματική. Σαν να θέλεις να ανασυστήσεις ένα αυγό που έχει βάλει στην ομελέτα. Πιστεύω ότι και οι ισχυρές χώρες της κεντρικής-βόρειας Ευρώπης θα ζημιωθούν αν η περιφέρεια υποβαθμιστεί και παρακμάσει.

Παρόλα αυτά το ερώτημα δεν αίρεται. Έχει θέση η Ελλάδα στην Ευρώπη σήμερα; Και αν ναι, την έχει λόγω της «ιστορικής προσόδου» που χαίρει από το γεγονός ότι η αρχαία Ελλάδα αποτέλεσε ιδρυτικό στοιχείο στον σχηματισμό της νεωτερικής ευρωπαϊκής ταυτότητας; Ή γιατί η σημερινή Ελλάδα έχει πράγματι τις δυνατότητες; Η απάντησή μου είναι ναι, υπό προϋποθέσεις που αφορούν τα τρία θέματα που ήδη εξέθεσα: τις διαθέσεις της κοινωνίας – την ποιότητα της πολιτικής ηγεσίας – την ώθηση που θα δώσει η «Ευρώπη».

(α) Ως προς την κοινωνική κατάσταση. Βρισκόμαστε δυστυχώς σε μια εξαιρετικά επικίνδυνη κατάσταση. Τα ευρωπαϊκά κράτη-δανειστές έχουν απογοητευτεί από τις αδράνειες του ελληνικού κράτους. Από την άλλη, η ελληνική κοινωνία έχει υποστεί μια δραματική μείωση μισθών και εισοδημάτων, τέτοια που μόνο σε μερικές χώρες του σοβιετικού μπλοκ συνέβη, και όμως δεν βλέπει φως στην άκρη του τούνελ. Έχει επικρατήσει έτσι η αντίληψη ότι «οι ξένοι μας έδωσαν λάθος φάρμακο» και οι θυσίες μας ήταν μάταιες. [Σημίτης]. Η παγίωση αυτού του συλλογικού αισθήματος θα οδηγήσει σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις, και τελικά θα ενισχύσει τα πιο συντηρητικά εθνολαϊκιστικά ανακλαστικά. Τον ίδιο φόβο εξέφρασαν οι Ιταλοί

με πρώτον τον Μάριο Μόντι. Ας δούμε όμως και κάποια σημάδια που επιτρέπουν αμυδρή αισιοδοξία. Υπάρχει ακόμα ευρεία κοινωνική συναίνεση για την παραμονή στο ευρώ. Υπάρχει ένας βαθύτερος προσανατολισμός στην Ευρώπη που υπερισχύει των αντιδυτικών εθνοκεντρικών ανακλαστικών. Υπάρχει μια βαθύτερη συνειδητοποίηση της κρισιμότητας της κατάστασης μετά την κυβέρνηση Παπαδήμου και την ευρύτερη διακομματική συναίνεση.

Όλα αυτά είναι στοιχεία που πρέπει να προσεχτούν και να ενισχυθούν. Η ελληνική οικονομία χρειάζεται βεβαίως χρήματα. Αλλά η ελληνική κοινωνία χρειάζεται Χρόνο και Αξιοπρέπεια. Η Ελλάδα δεν οδηγήθηκε στην κρίση μέσα από μια αργόσυρτη διαδικασία παρακμής. Λίγα χρόνια πριν την παγκόσμια κρίση του 2008, έσφυζε, αισθανόταν ισχυρή, και η κρίση καλώς ή κακώς τη βρήκε σαν κεραυνός εν αιθρία, είναι λογικό επομένως οι συλλογικές διαδικασίες συνειδητοποίησης να θέλουν τον χρόνο τους. Το ίδιο ισχύει και για τις άλλες χώρες του Νότου. Η Ελληνική κοινωνία χρειάζεται επίσης να αισθανθεί ξανά συμμετέχων στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι και όχι «προτεκτοράτο» των διεθνών οργανισμών. Οι διαδικασίες ελέγχου της πορείας των μεταρρυθμίσεων από τη λεγόμενη «τρόϊκα» ήταν πολιτικά-συμβολικά λαθεμένες. Τη βασική όμως ευθύνη για αυτό φέρνει η ελληνική πολιτική ηγεσία, όλων των κομμάτων.

(β) Εδώ συγκεντρώνεται και η μεγαλύτερη ανησυχία μου. Η ποιότητα των πολιτικών ηγεσιών που διαχειρίστηκαν την κρίση και των νέων που προβλέπεται μετά τις εκλογές να πάρουν τη σκυτάλη, δεν καθησυχάζει, αντίθετα δημιουργεί ανησυχίες. Κατά τη γνώμη μου, δεν δείχνουν ικανές να επεξεργαστούν ένα εθνικό σχέδιο εξόδου από την κρίση που θα ενσωματώνει μεν τις υποχρεώσεις προς τους δανειστές, αλλά θα προτείνει τις δικές της ευρύτερες μεταρρυθμίσεις για την μακροπρόθεσμη ανάπτυξη της χώρας. Ένα σχέδιο κράτους σε δυσκολία, όχι προτεκτοράτου υπό εκβιασμό. Αν το έκαναν η ελληνική κοινωνία να αισθανόταν μεγαλύτερη αξιοπρέπεια και ασφάλεια.

ΣΤ. Μια νέα ιδέα ενωμένης Ευρώπης

(γ) Ο τρίτος παράγοντας είναι η διεθνής ώθηση, το ευρωπαϊκό πλαίσιο. Όταν οι παγκόσμιες αγορές πειστούν ότι το ευρώ να συνεχίσει να υπάρχει και αν η Ευρώπη πει «η Ελλάδα θα είναι στο ευρώ» η ελληνική κατάσταση θα βελτιωθεί ραγδαία. Και ίσως το ριμπάουντ να είναι ορμητικότερο από το προβλεπόμενο, όπως η ύφεση ήταν βαθύτερη από την προβλεφθείσα.

Εδώ όμως πρέπει να θυμηθούμε τον Ντελόρ που έλεγε ότι «οι άνθρωποι δεν μπορούν να ερωτευτούν μια ενιαία αγορά». Ούτε ένα ενιαίο νόμισμα, παρά τον ισχυρότατο συμβολισμό που περιέχει. Το πρόβλημα αφορά και την ελληνική κρίση, αλλά την υπερβαίνει. Χωρίς μια αναγέννηση της Ευρωπαϊκής Ιδέας η διάσωση της ενότητας που ως τώρα έχει επιτευχθεί είναι όλο και πιο δύσκολη. Από αυτή την άποψη, η σημερινή Ε.Ε. «σιωπά». Η απουσία μιας ισχυρής «ιδέας Ευρώπης» η οποία να μπορεί να ενσωματώσει τις διαφορετικότητες, τις αποκλίνουσες χρονικότητες και τις καθυστερήσεις κάποιων, η απουσία ενός ευρωπαϊκού οράματος για την Παγκοσμιοποίηση, είναι ίσως για την Ελλάδα και τις παρεμφερείς χώρες, εξίσου επώδυνη και αποδιορθωτική με την οικονομική κρίση.